

Bassnett, Susan (Ed.). (2019). *Translation and World Literature*. Routledge, ss. 202. ISBN: 978-1-138-64173-0

Kitap tanıtımı / Book review

Şafak HORZUM

Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, İngilizce Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, shafakhorzum@gmail.com, ORCID: orcid.org/0000-0003-4114-0387

Çeviribilim çalışmaları ile karşılaştırmalı edebiyat alanlarında önemli çalışmalara imza atan Susan Bassnett, çeviribilim alanının disiplinlerarasılık özelliğini vurgulamaya ve dünya edebiyatları tarihinde çevirinin rolünün hiçbir şekilde azımsanamayacağı ve yadsınamayacağı yönündeki savlarını bu eserinde kuvvetlendirerek ifade etmeye devam eder. Routledge yayınevinin “New Perspectives in Translation and Interpreting Studies” (Mütercim ve Tercümanlık Çalışmalarında Yeni Bakış Açıkları) serisi altında, tam da dünya edebiyatının varoluşunda çevirinin önemi üzerine tartışmaların giderek arttığı bir dönemde bir araya getirilen *Translation and World Literature* (Çeviri ve Dünya Edebiyatı, 2019), dünya edebiyatı ve çevirinin kesişimlerine on iki yazarın yenilikçi ve olumlayıcı tartışmalarını sunar.

Giriş ve on bir bölümden oluşan eser, bu çalışmayı editör olarak bir araya getirip düzenleyen Susan Bassnett’in Giriş bölümü ile başlar. Bassnett, çeviribilim çalışmaları ve dünya edebiyatı arasındaki ilişkiyi “sallantılı”¹ olarak tanımladığı Giriş’e, Harvard Üniversitesi Dünya Edebiyatı Enstitüsü 2014 Yaz Okulu programı sırasında deneyimlediği şaşkınlığı belirterek başlar: “Çeviribilim Çalışmaları”nın on yıllar içerisinde küresel çapta gelişmesi ve yaygınlaşması göz önüne alındığında, Yaz Okulu’nda bir araya gelen “çok dilli ve çok uluslu topluluğa rağmen, dünya edebiyatı çalışmaları ile çeviri çalışmaları arasında bir uçurumun” halen var olmasına dair bir hayret (s. 1). Bu sallantılı ilişkinin tek müsebbibi, çeviribilim alanındaki gelişmeleri takip etmeyen dünya edebiyatı araştırmacıları değildir. Onların yanı sıra, çeviribilim çalışmalarının, her ne kadar son

¹ Aksi belirtilmediği sürece, incelemesi yapılan eserden Türkçeye çeviriler yazara aittir.

yıllarda kazandığı ivme takdire şayan da olsa, 1990'larda vaat ettiği üzere edebiyat çalışmalarıyla daha sıkı bağlar kurmamış olması bu sallantıda önemli bir pay sahibi olduğunu gösterir. Bu tespitlerinin ardından Bassnett, edebî çeviriye kuramsal yaklaşımları vurgulayarak, edebî çevirinin kimi zaman “yeniden yazma” olarak tanımlanmasının, kimi zaman da kaynak metne “sadakatsizlik” ile iki dil arasındaki eşdeğer(siz)lik tartışmaları arasında sıkıştırılmasının dünya edebiyatı çerçevesinde çeviribilim üzerine çalışmaları verimsiz kıldığını belirtir (ss. 2–3). İki alanın birbirine dolanıklığının daha sağlam temellerde çalışmasını umarak, takip eden on bir bölümün içeriklerinin kısa özetlerini vererek kitabın ilk bölümünü sonlandırır. Bassnett'in Giriş'te de vurguladığı üzere, koleksiyona katkıda bulunan yazarların hepsi, edebî eserlerin farklı kültürlerde ve dolayısıyla dünya çapında dikkat çekmesinin merkezine çevirmenleri ve çevirileri koyar. Dolayısıyla, bir sanat olarak dünya edebiyatını küresel iletişimin günümüzdeki aracı ve eyleyicisi (*agent*) olarak nitelendirirler.

Çeviribilim ve dünya edebiyatı alanlarında kapsamlı incelemeler sunan ana bölümler iki temel izlekte incelenebilir. Bu izleklerden ilki, ana bölümlerin altısının bir kaynak dil ve bu dilin dünya edebiyatındaki tahakkümvari yerinin sorgulanması ve basım-yayım yoluyla kültürlerarası etkileşimlerini ele alır. Harish Trivedi, Birinci Bölüm'de dünya edebiyatı ve çeviribilim çalışmalarını Hindistan temeline analiz eder. Dünya edebiyatının üretim uygulamaları değil de tüketim alışkanlıklarıyla tanımlanageldiği belirten yazar, bir eserin İngilizceye çevrilene kadar dünya edebiyatının bir parçası olarak tanınmamasını ve akabinde 'dünya edebiyatı' ifadesini sorunsallaştırır. Bassnett'in Giriş'te David Damrosch'a atıfla dikkat çektiği küresel İngilizce meselesini yorumlayan Trivedi, Hint kültüründeki Brahma rahiplerine, hem biyolojik olarak hem de rahiplik eğitimleri sırasında deneyimledikleri başlangıçlara ithafen “iki kez doğan” denmesini dünya edebiyatına uyarlar ve bu küresel fenomene yeni isim olarak – çeviri sürecindeki dönüşümleri önceleyip – “iki Kez Doğan Edebiyat” denebileceği savıyla tartışmasını kurar (ss. 15–16). Öyle ki, İngilizceye çevrilen her eser, içine doğduğu toplumdan farklı bir ortama girmekte, yeni ebeveynler edinip daha görünür ve kıymet gören bir hayat kazanmaktadır. *Lingua franca* olarak İngilizcenin “kültürel ve ticarî bağlamda küresel hegemonyası . . . sömürgeci ve neokolonyal imalar” içerir (s. 16). Bu sebeple, “halihazırda biraz bozulmuş” olan dünya edebiyatı (s. 16), yeniden tanımlanmalıdır. Franco Moretti ve Damrosch'un çeşitli eserlerindeki tanımlama çabalarının boşa çıktığını savlayan Trivedi, öncelikle “moda ifade” sonra da “gittikçe kabul ve saygı gören bir fikir ve ihtiyaç” olan dünya edebiyatının (s. 17) tekdilcilikten (*monolingualism*) sıyrılması ve Anglofon dünya edebiyatı imgesinden kurtulması gerektiğini vurgular. Yazar, 1200'lü yıllardan günümüze pek çok eser barındıran Hint edebiyatının dünya edebiyatı antolojilerinde, örnek gösterilen yazarlar arasında devasa zamansal boşluklarla – adeta Hint edebiyatı ara ara “asırlık komalara girmiş” gibi (s. 21) – kapsamsız bir şekilde verilmesinin on sekizinci yüzyılda başlayan Hintçe ve Sanskritçeden İngilizceye çevirilerin popülerleşmemesine bağlar. Buna karşın, çağdaş Hint yazarlarının İngilizce eserler vermesi bu eserlerin Hindistan'da en çok satan ve okunan eserlerin başında gelmesini de sağlar. Her ne kadar çeviri ve tekdilcilik, hem dünya hem Hint edebiyatlarında böylesi ikilemleri hala barındırmaya devam etse de, çevirinin kültürel, toplumsal, dinsel, finansal ve elbette edebî yankıları tüm bu ikilemler göz önüne alınarak ele alınmalıdır.

İkinci Bölüm yazarı Charles Forsdick, Trivedi'nin dünya edebiyatı ve çeviri arasındaki tekdil merkezli hegemonyayla ilgili kaygılarını paylaşır. Ancak Forsdick, Anglofon tahakkümden ziyade, *littérature-monde en français* olarak deklare edilmiş "Fransızca dünya edebiyatı" ifadesindeki Frankofon gayretin ve tahakkümün eleştirisine odaklanır (ss. 29–30). Fransızca ve Frankofon terimleri arasındaki emperyalist ayrımı gidermek için formüle edilsine rağmen, Mart 2007'de *Le Monde* gazetesine beyan edilen bu manifesto başlı başına tezat ve çelişkiler bütünüdür, zira "Fransızca" üretilen "dünya" edebiyatı hem tekdilcilik baskısını hem de Fransız sömürgesini perçinler (s. 31). Çelişkileri bir yana, bu manifesto bilhassa dünya edebiyatı alanındaki akademisyenler arasında büyük yankı uyandırmıştır çünkü, Forsdick'e göre, karşılaştırmalı çalışmalara, postkolonyal kaygılara, ulusal edebiyat ve dil meselelerine çeviribilim çerçevesinde manifesto sayesinde dikkat çekilmiş ve çevirinin üstlendiği görevler daha etkin tartışmalara açılmıştır (ss. 34–35). Bu bağlamda, çevirinin ve çeviribilim çalışmalarının edebiyat tarihindeki "kültüraşırı, ulusaşırı ve dilaşırı" (s. 41) yaklaşımları olumlanabilmektedir.

Bir başka dilin çevirideki görünürlük meselesi üzerinden ilerleyen Dördüncü Bölüm'de, Paulo de Medeiros, yine bir sömürge dili olan Portekizce ve Portekiz edebiyatının dünya edebiyatında yer tutamayışı meselesini ele alır. De Medeiros, öncelikle, Kwame Anthony Appiah'a atıfla, Batı harici dünyayı öteki olarak benimseyen kozmopolitan Avrupa miti fikrinden vazgeçilerek Esperanca Bielsa'nın önerdiği çeviri temelli yeni küresel kozmopolitanizm kavramını tartışır (ss. 62–63). Bu tartışmanın ardından, yeni kozmopolitanizmin dünya edebiyatında Portekizce üretilen eserlerin yer bulamama kaygılarını dile getiren de Medeiros, eserleri kozmopolit temalara sahip olmasına rağmen kendilerine küresel yer edinmekte gecikmiş iki yazarı örnek verir: Fernando Pessoa (1888–1935) ve Mia Couto (1955–...). Her iki yazarın da dünya sahnesinde boy göstermesinin gecikmesi, çevirilerinin sırasıyla İspanyolca, Fransızca ve nihayet İngilizce olarak basılması, yayımlanması ve pazarlanmasıyla doğrudan ilişkilidir (ss. 69–72). Böylesi karmaşık ilişkilerle dolu çeviri edebiyatı pazarına ilaveten, otantik dil ve biçime sahip bu yazarların eserleri de herhangi bir çevirmence erek dile aktarılamayacağından, Portekizce eserlerin dünya edebiyatında etkili bir konuma sahip olabilmesi, de Medeiros'a göre, kozmopolitanizm ile çeviribilimin elele yürümesinden geçer.

César Domínguez'in yazdığı Beşinci Bölüm, de Medeiros'un bölümüne benzer şekilde, kitap basım-yayım tarihinin çetrefilli ilişkileri üzerinden İskoç yazar Walter Scott'un (1771–1832) on dokuzuncu yüzyıl Latin Amerikasındaki büyük çaplı namını inceler. Yayıncıdan satıcıya geniş bir sektörel zinciri kapsayan bu inceleme, çeviri edebiyat pazarının, çeviri metinlerin yaygınlaşmasında yadsınamaz paya sahip olduğunu gösterir. İlginçtir ki Domínguez'in incelediği Scott'un 1823–1850 arasında yazdığı 109 eserin yayımı ve okurlar arasındaki dolaşımı Madrid ve Barselona merkezli değil, Londra ve Paris merkezli olmuştur. Londra'daki Alman yayıncı Rudolph Ackermann ve Paris'teki Frédéric Rosa gibi "kıtalararası girişimciler" (s. 87), İspanyol kökenli Amerikalılar için Scott'un çevirilerinin ve uyarlamalarının Latin Amerika'daki en nüfuzlu kitapçılarda satılmasını sağlamıştır (ss. 81–83). Domínguez bu çalışmasında, çevirinin hem tek dil

hegemonyasındaki dünya edebiyatında hem de diller arası dünya edebiyatında hayati görev üstlendiğinin altını çizerek ulusal-küresel ikileminin ötesindeki dinamikleri incelemenin önem arz ettiğini gösterir.

Sherry Simon, yine çeviri basım-yayımlarıyla ilgili olan Altıncı Bölüm'de Romanya asıllı akademisyen Marianne Hirsch'in otobiyografisinde aktardığı kuzeni Rosa Roth Zuckermann'ın kütüphanesine ve bu kütüphanedeki kitaplarına odaklanır. Simon, Almanca ve diğer dillere ait eserlerin oluşturduğu bu kütüphaneden bir buluşma noktası olarak bahsederken, Rosa'nın yaşamış olduğu Çernivtsi şehrinin çok uluslu, çok kültürlü ve çok dilli yapısına dikkat çeker (ss. 92–94). Çernivtsi, tıpkı çeviri edebiyat eserleri gibi, sürekli dönüşüme ve çevrime maruz kalan bir mekândır. Böylesi bir mekân, Simon'a göre, dünya edebiyatının da ulusal kökenlerini sorunsallaştırmaktadır; zira kentten çok dilli yapısı, o dönem Avrupa'sının göbeğindeki dillerin Almanca ile dolanık koşullarını yansıtır (ss. 95–97). Bu koşullarda, Almanca-İbranice, Almanca-Slavca, Almanca-Macarca ve Almanca-Rumence karışımlarını ve bu melez dillerin üretimlerini görebilmek pek doğaldır. Simon bu bölümün sonunda, her bir dilsel karışımı örnekleyen yazarları ve eserlerini kısaca sıralarken, yazarların melez dil kullanımı sayesinde yarattıkları yabancılaşma etkisi ile belirginleşen eserlerin çevirisel doğalarını ortaya koyar (ss. 98–101). Öyle ki, yazarların yaşadıkları ve eser verdikleri mekân, bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde çevirisel yazma yöntemleri ve örnekleri oluşturmuştur.

Martín Gaspar, Yedinci Bölüm'de çok satan eserlere gösterilen akademik ve eleştirel ilginin azlığından yakınlıkla dünya edebiyatı ve çeviri çalışmalarının kesişimindeki estetik yenilik ve siyasal marjinalliğin odak noktası olmasını yerer. Gaspar'ın incelemesine göre, bu odakla çevrilmiş eserlerin aksine, Jack London'ın (1876–1916) *Vahşetin Çağrısı* (1903) gibi çok satan kitaplar, çok kez çevrilip geniş kitlelere hitap ederek çeviri metinlerinin dolaşım paradigmalarını sergiler. Bu çerçevede Gaspar, London'ın eserinin 1958–2012 arasında basılmış on üç çevirisini inceleyerek her bir çevirmenin içinde yaşadığı dönemin ideolojisine göre çeviri ve dil uyarlaması yaptığı sonucuna ulaşır (ss. 115–118). Bunun başlıca sebebi, *Vahşetin Çağrısı*'nın gelişim çağındaki genç kitlelere hitap etmesidir; böylesi ideolojik çeviri ve dil uyarlamaları Arjantinli devrimci Ernesto "Che" Guevara (1928–1967) ve Arjantinli yazar Julio Cortázar (1914–1984) gibi etkili kişilerin (ss. 119–120) London'ın eserine göndermelerle kitlelere hitabetini kuvvetlendirdiğini gösterir.

Bu incelemenin ikinci izleğini oluşturan diğer beş ana bölüm, çeşitli kuramsal çerçeveler dikkate alınarak veya yeni yaklaşımlar ortaya atarak kaleme alınmıştır. Azucena G. Blanco Üçüncü Bölüm'de, dünya edebiyatını kavramsallaştırma yolunda karşılaştırmalı edebiyat ve ulusal edebiyat bilimcilerinin, sistemli bir dünya edebiyatı çalışmaları oluşturabilmek için çeviribilim çalışmaları çatısı altında çoklu bakış açılarından meydana gelen bir iş birliği yapması gerekliliğini tartışır. "İlişkisel, diyalojik ve disiplinlerötesi bilgilerin" kesişimine dayanan bu iş birliği önerisi (s. 44), karşılaştırmalı ve dünya edebiyatları alanlarının dönüşümlerini kaçınılmaz olarak zaruri kılar. Blanco, tartışmasını Johann Wolfgang Goethe'nin (1749–1832) *Weltliteratur* kavramının getirdiği "modern Mutlaklık" miti'ni sorgulayarak (s. 48), pek çok edebiyatın tek bir karakter ve ilke altında toplanabilmesinin olanaksızlığının altını çizer. Yazara göre, Jorge

Luis Borges (1899–1986), Babil Kulesi efsanesinin bir yeniden yazımı olan ve yine aynı dil sorununu konu edinen “Babil Kütüphanesi” (1941) öyküsünde, çevirinin ve çevirmenin küresel iletişimde vazgeçilemezliğini imlerken, her şeye hâkim tek bir topluluğun da olamayacağını vurgulayarak dile, yoruma ve uyarlamaya bağlı çeviri çeşitliliklerini zenginlik olarak gösterir. Böylelikle, edebî çevirilerin her daim devam eden değişim-dönüşüm süreçleri ile tüm metinlerin çok sesli olduğu gerçeğini gözler önüne serer.

Kuramsal çalışmalara dair Sekizinci Bölüm’de Svetlana Page, Maksim Gorki’nin (1868–1936) “Dünya Edebiyatı Projesi” (s. 128) üstüne eğilerek yirminci yüzyıl Rus edebiyatı tarihinin izlediği seyrin Batı dünya edebiyatından farkını irdeler. Sovyetler Birliği’nin ideolojisiyle yakın ilişkiler içinde olduğu düşünülen Gorki’nin projesi, genel okura hitap eden popüler Rusça eserler ile diğer dillerdeli klasik eserlerin Rusçaya çevirilerini kapsar. Bu çeviriler aracılığıyla, Sovyet topluluklarının kitlesel eğitimleri hedeflenmektedir. Her ne kadar Sovyetler Birliği dışında bir yankı uyandırmasa da, bu proje çeviri alanında profesyonel meslekî eğitim ve araştırmalara öncülük etmiştir. Page çeviri edebiyatının art zamanlı doğasını vurgulayarak, Gorki’nin çalışmasının, Rus Devrimi (1917) öncesinde filizlendiğini ve Sovyet sosyalizmiyle özdeşleştirilmemesini belirterek böyle projelerin tüm dünyada yaygınlaşmasının hem eğitim hem çeviribilim bakımından faydalı olacağını dillendirir.

Cecilia Alvstad, Borges’in “Yolları Çatallanan Bahçe” (1941) öyküsüne ve bu öykünün bulunduğu koleksiyonu merccek altına alarak çevirmenlerin sözcük ve sözdizimsel tercihlerinin metnin yorumlanmasını ne ölçüde değiştirdiğini Dokuzuncu Bölüm’de inceler. Alvstad, Borges’in öyküsünün İsveççe ve İngilizce çevirilerini ele alır; her çevirinin metnin anlamını değiştirdiğini ve dolayısıyla okurların yorumlarını doğrudan etkilediğini gözlemler. Alvstad’ın belirttiği üzere, yazarın ve kaynak metnin asıl imgeleri her çeviri metninde yeni erek imgeler yaratmaktadır. Bu yeni imgelere, eser başlıklarının erek dilde hangi başlık altında basılıp yaygınlaştırıldığı da etki eder. Örneğin, Borges’in öyküsü İspanyolca orijinalinde öyküyle aynı ismi taşıyan bir koleksiyon olarak yayınlansa da,² Norveççe, İsveççe ve İngilizce baskıları “Labirentler” başlığı altında servis edilmiştir (ss. 154–155).

Karin Littau, Onuncu Bölüm’de Goethe’nin dünya edebiyatı kavramının on sekizinci yüzyıl sonu ve on dokuzuncu yüzyıl başındaki basım-yayın ortamına bağımlı olduğunu iddia ederek o dönemki matbaanın ve ilgili teknolojilerin günümüzde devrimsel nitelikte dönüşümler geçirdiğini belirtir ve sorar: Çağdaş teknoloji, okuma pratikleri ve hikaye aktarım ortamları göz önüne alındığında, ya dünya edebiyatı okunmaz ve görülmez hale gelirse? Littau, çevirinin ve dünya edebiyatının sadece diller arası aktarım ve dönüşümden ibaret olmadığını, ortamlar arası bir girişim de olduğunu hatırlatır. Kağıttan sıvı kristal ekrana ve oradan da ışık yayan diyet ekranlar ile plazma ekranlara kayan edebî eserler düşünüldüğünde, dijital ve çevrimiçi üretimlerin çeviri uygulamalarını da radikal değişimlere uğrattığı ve daha uzun bir süre uğratmaya devam edeceği açıktır. Bu çerçevede, Littau YHCHI’nin çeviri uygulamalarından örnekler vererek

² Borges’in bu öykü koleksiyonu, aslına sadık kalınarak Türkçeye *Yolları Çatallanan Bahçe* başlığıyla 1985 ve 1995 yıllarında çevrilmiştir.

bu çağdaş çalışmalarda görüntü ile metnin aynı anda takip edilebilme olanaksızlığını tartışır (s. 168); çoklu ortamlarda üretilen, çok dilli ve girift ilişkiler içindeki sanat eserlerinin dünya edebiyatı şemsiyesi altında yeni değerlendirme alanları açtığına dikkat çeker.

Kıbrıslı Rum şair ve çevirmen Stephanos Stephanides'in kaleme aldığı son ve On Birinci Bölüm, hem otobiyografik hem kuramsal bir kapanış olarak okuru karşılar. Dünya algımız, Stephanides'e göre, bireysel ve öznel müdahalelerimizle şekillenen edimsel bir eylemdir (ss. 176–177). Bu daimi edimsellik dünya edebiyatına ulaşmamızı sağlayan çevirinin de içkin bir özelliğidir. Stephanides, edimsel çeviri uygulamalarını Akdeniz boyunca nam salmış yazarlardan örnekler verip bu örnekleri otobiyografisiyle ilişkilendirerek açıklar. Kıbrıs adasının Afrika ve Avrupa levhalarının milyonlarca yıl önce çarpışmasıyla meydana gelen jeolojik oluşumunu mecazlaştırarak, çevirmenlerin “katmanlı bir kozmopolitanizmin fay kırılmaları”nda uzlaşmacı bir görev üstlendiklerini belirtir (s. 187).

Görüldüğü üzere, kitap boyunca tüm yazarlar, Bassnett'in Giriş'te hayretle bahsetmiş olduğu dünya edebiyatı çalışmaları ile çeviribilim arasındaki makası daraltma gayretindedir. Bu gayretler sırasında, tüm bölümler dünya edebiyatı ifadesinin yeniden tanımlanması ve daha kapsayıcı bir formül bulunması gerektiği hususunda hemfikirlerdir. Çeviribilim çalışmalarının kültürel boyutunu genişleten bu yazılar, çeviribilimin dil merkezli yapısını esneterek dünya edebiyatına disiplinlerötesi ve kültüraşırı bir özgürlük alanı tanırlar.

Elbette tek bir kitap içerisinde dünya edebiyatının organik bir parçası olan tüm ulusal edebiyatlara yer verilemez. Yine de, bu eserin – tüm postkolonyal alt ve üst tonlarına rağmen – Avrupa merkezli yazarlara, eserlere ve çalışmalara ağırlık verdiği gözden kaçmamaktadır. Hindistan ve Latin Amerika genellemeleri dışında, Uzak Doğu, Orta Doğu, Orta Asya, Afrika edebiyatlarının da en azından birer bölümlerle temsil edilebilmesi Bassnett'in bu koleksiyonunu çok daha anlamlı ve kapsamlı kılmış olurdu. Bu eksikliğe rağmen, bu kitap yeni soluk getiren tartışmaları, meydan okur tavrı ve detaylı kapsamıyla mütercim ve tercümanlık müfredatlarında dünya edebiyatıyla ilgilenen derslerde kullanılabilecek temel eserlerden biri olarak da karşımıza çıkar.